

III. Z ŻYCIA NAUKOWEGO

DOI: 10.17951/et.2015.27.257

Dorota Piekarczyk, Joanna Szadura

SYLWETKA NAUKOWA
PROFESORA JERZEGO BARTMIŃSKIEGO

Kruhel Mały – obecnie dzielnica Przemyśla – do 2010 roku był wsią położoną na obrzeżach tego miasta. Według spisu ludności z roku 1939, w Kruhelu Małym mieszkało 800 osób (575 Polaków, 220 Ukraińców i 5 Żydów). W takim właśnie miejscu 19 września 1939 roku urodził się Jerzy Bartmiński. I to właśnie w takim miejscu ukonstytuował się sposób widzenia świata przyszłego etnolingwisty. Stąd, od Kruhela, roztacza się Jego perspektywa interpretacji otaczającej rzeczywistości, bo *kruh* – a od tego słowa wywodzona jest nazwa miejscowości – to w języku ukraińskim ‘koło, okrąg’.

Rozbudzone w młodości zainteresowania zadecydowały o tym, że Jerzy Bartmiński podjął studia polonistyczne (1956–1961). Wybierając Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, nie przypuszczał pewnie, że zwiąże z nim swoją przyszłą karierę naukową. A rozpoczął ją bardzo wcześnie: już w czasach studenckich był przewodniczącym Studenckiego Koła Naukowego Językoznawców i współzałożycielem ogólnopolskiego czasopisma „Językoznawca” (później, już jako pracownik UMCS, był opiekunem pisma i koła) a także współorganizatorem studenckiego zjazdu naukowego w Lublinie w 1961 roku. Jego badania naukowe zostały docenione już wtedy – za pracę o metaforyce wierszy Awangardy Krakowskiej otrzymał I nagrodę na Ogólnopolskim Zjeździe Polonistów we Wrocławiu (1960), został także laureatem II nagrody na Zjeździe Językoznawców w Poznaniu (1961). Pracę magisterską przygotowaną pod kierunkiem prof. dr. hab. Pawła Smoczyńskiego na temat sposobów wykorzystywania gwary w twórczości Adolfa Dygasińskiego obronił w roku 1961.

Bezpośrednio po ukończeniu studiów został zatrudniony w Zakładzie Języka Polskiego UMCS, kierowanym przez swego przyszłego promotora, prof. dr. hab. Leona Kaczmarka. Doktorat *O języku folkloru* został opublikowany w Ossolineum (1973) i uzyskał wysokie oceny w kraju i za granicą.

Zainteresowanie dialektologią, zagadnieniami stylu i językiem folkloru stanowiło podstawę intensywnej współpracy, jaką nawiązał ze środowiskiem warszawskim (z pracownikami Instytutu Badań Literackich PAN: z prof. dr. hab. Marią Renatą Mayenową, z Anną Wierzbicką, Andrzejem Bogusławskim, Teresą Dobrzyńską) i wrocławskim (uczestniczył w spotkaniach z udziałem prof. dr. hab. Czesława Hernasa, Rocha Sulimy, Doroty Simonides, Włodzimierza Pawluczuka, Jolanty Ługowskiej). Owocem doświadczeń z tych lat jest rozprawa habilitacyjna

O derywacji stylistycznej. Gwara w funkcji języka artystycznego (1977), zawierająca semiotyczną koncepcję stylu jako struktury znakowej, komunikującej swoiste dla stylów wartości za pośrednictwem rozpoznawalnego zespołu eksponentów.

W tym też czasie jako pracownik Zakładu Języka Polskiego UMCS uczestniczył w gromadzeniu materiałów dialektologicznych i folklorystycznych Lubelszczyzny, które dały początek archiwum etnolingwistycznemu, obecnie jednemu z najbogatszych w Polsce.

Od roku 1976 Jerzy Bartmiński w ramach problemu węzłowego „Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja” podjął prace nad słownikiem języka folkloru. Efekt tych prac – zeszyt próbny *Słownika ludowych stereotypów językowych* – ukazał się w 1980 roku. Sam słownik, którego autorem koncepcji i redaktorem jest Profesor Bartmiński, zaczął ukazywać się jako *Słownik stereotypów i symboli ludowych* od 1996 roku.

W latach 1976–1990 Jerzy Bartmiński, uczestnicząc w pracach nad problemem „Polska kultura narodowa...”, jako koordynator działu tematycznego „Język w kulturze”, zorganizował ogólnopolskie konwersatorium „Język a kultura”. Stało się ono środowiskiem opiniotwórczym dla 16 zespołów językoznawczych. Do dziś w ramach konwersatorium odbywają się regularnie spotkania, a wyniki prac są publikowane w ramach dwu serii – lubelskiej „czerwonej” i wrocławskiej „białej”, zatytułowanej „Język a kultura”.

Profesor był inicjatorem wielu dyskusji o charakterze teoretycznym i metodologicznym. Pod jego redakcją (lub przy jego współredakcji) w ramach tzw. „czerwonej serii” IFP UMCS ukazały się: *Pojęcie derywacji w lingwistyce* (1981); *Konotacja* (1988); *Językowy obraz świata* (1990, wyd. 2. popr. 1999, 2004), *O definicjach i definiowaniu* (współred. R. Tokarski, 1993); *Nazwy wartości. Studia semantyczne 1* (współred. M. Mazurkiewicz-Brzozowska, 1993); *Profilowanie w języku i w tekście* (współred. R. Tokarski, 1998); *Tekst – Problemy teoretyczne i Tekst – Analizy i interpretacje* (współred. B. Boniecka, 1998); *Język polski jako przedmiot dydaktyki uniwersyteckiej* (współred. M. Karwatowska, 2000); *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne* (2003); *Punkt widzenia w języku i w kulturze* (2004) i *Punkt widzenia w tekście i w dyskursie* (współred. S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz, 2004); *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków* (współred. U. Majer-Baranowska, 2005); *Podmiot w języku i kulturze* (współred. A. Pajdzińska, 2008); *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów I* (współred. M. Abramowicz, I. Bielińska-Gardziel, 2012), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (współred. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, 2013). Równoległe zainicjował wydawanie podobnych tomów we Wrocławiu, gdzie najpierw ukazał się zbiór pokonferencyjny *Tekst ustny – text oral* (współred. M. Abramowicz, 1986), a następnie tomy z „białej serii” pod nazwą „Język a kultura”. Tu współredagował: t. 1. *Podstawowe pojęcia i problemy* (współred. J. Anusiewicz, 1988, wznowienie 1991); t. 2. *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne* (współred. J. Puzynina, 1989, wznowienie 1991); t. 4. *Funkcje języka i wypowiedzi* (współred. R. Grzegorzczkowska, 1991); t. 12. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne* (współred. J. Anusiewicz, 1998).

Od roku 1985 Jerzy Bartmiński aktywnie uczestniczył w przygotowaniu koncepcji *Encyklopedii kultury polskiej XX wieku* i przygotował w jej ramach tom II pt. *Współczesny język polski*, wydany we Wrocławiu w roku 1993. Drugie, rozszerzone wydanie, ukazało się w Lublinie w Wydawnictwie UMCS i otrzymało główną nagrodę na Krajowych Targach Książki „Atena” w Warszawie jako najlepsza książka akademicka roku. Do roku 2014 tom doczekał się sześciu wydań.

Od 1988 roku pod redakcją i z inicjatywy Profesora Bartmińskiego zaczęła ukazywać się „Etnolingwistyka” (dotąd ukazało się 27 numerów tego rocznika) – pismo poświęcone pierwotnie dyskusji kwestii teoretycznych, publikowaniu nowych materiałów ludoznawczych, prezentacji nowych publikacji i szukaniu formuły redakcyjnej dla zamierzonego słownika etnolingwistycznego. Od roku 2003 Profesor powołał do życia dwie komisje etnolingwistyczne: przy Komitecie Językoznawstwa PAN oraz przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów. Organem wydawniczym obu stał się rocznik „Etnolingwistyka”, wydawany ze środków Wydziału Humanistycznego UMCS.

Z inicjatywy Profesora Jerzego Bartmińskiego w 2003 roku zostało utworzone międzynarodowe konwersatorium EUROJOS (afiliowane najpierw przy OBTA, a od 2009 przy Instytucie Słowistyki PAN), które skupia aktualnie ponad 100 osób z 14 krajów; w jego ramach prowadzone są porównawcze badania nad wybranymi pojęciami aksjologicznymi.

* * *

Zakres badań Profesora Bartmińskiego obejmuje wiele dziedzin językoznawczych, przede wszystkim jednak etnolingwistykę, aksjologię, stylistykę i tekstologię. Choć zainteresowania te wydają się wielokierunkowe, mają jeden zasadniczy punkt wspólny. Łączy je orientacja na relację „język–kultura”. Najpierw relacja ta była badana na materiale gwar, folkloru i kultury ludowej, następnie poszerzona na cały język ogólnonarodowy polski i kulturę polską, a w ostatnich latach także na inne języki i kultury narodowe.

W nurcie etnolingwistycznym sytuowała się już rozprawa *O języku folkloru* (1973). Kilka lat później ukazała się książka Jerzego Bartmińskiego i Jana Mazura *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny* (1978). Rok 1977 przyniósł jego pracę: *O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji interdialektu poetyckiego*, a 1990 – książkę *Folklor – język – poetyka*. Ukazały się również liczne prace Pana Profesora poświęcone kołodm, w tym: *Kołodowanie na Lubelszczyźnie*, (współred. Cz. Hernas, 1986), *Kołądy polskie* (współprac. R. Sulima, 1991), *Polskie kołądy ludowe. Antologia* (2002).

W roku 1976 Profesor Bartmiński podjął prace nad słownikiem języka folkloru, które zaowocowały zeszytem próbnym: *Słownik ludowych stereotypów językowych* (1980). W trakcie dalszych prac zmieniła się jednak formuła tego opracowania. Opis języka folkloru zmienił się na opis stereotypów, postanowiono oprzeć go na szerokiej bazie materiałowej (pieśniowej, prozatorskiej oraz na zapisach wierzeń i zachowań) i zdecydowano, że słownik będzie miał charakter etnolingwistyczny. Zmiany sygnalizował nowy tytuł: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Ca-

łość zaplanowano na siedem tomów, ułożonych tematycznie w porządku biblijnego stwarzania świata: I. *Kosmos*; II. *Rośliny*; III. *Zwierzęta*; IV. *Człowiek*; V. *Spółczesność*; VI. *Religia i demonologia*, VII. *Czas, przestrzeń, miary i kolory*. Dotąd ukazały się cztery części tomu *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie* (1996), cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie* (1999), cz. 3: *Meteorologia* i cz. 4: *Świat, światło, metale* (2012). W założeniu Profesora Bartmińskiego – pomysłodawcy i redaktora całości – słownik ma przynieść rekonstrukcję tradycyjnego obrazu świata i człowieka, utrwalonego w polskiej kulturze ludowej.

Zaplanowany na ogromną skalę i realizowany konsekwentnie słownik spotkał się z bardzo dobrym przyjęciem. Roch Sulima pisał: „Mamy oto tom pierwszy słownika, jakiego w Polsce nie było, trudno znaleźć podobny także w Europie i świecie” („Regiony” 1997, nr 3). Swietłana Tołstojowa podkreślała, że „praca nad słownikiem dała potężny impuls dla badań na pograniczu językoznawstwa, folklorystyki, etnografii, kulturologii i zaowocowała rozwojem nowej dyscypliny naukowej – etnolingwistyki, a zespół pod kierunkiem J. Bartmińskiego stał się teoretycznym, metodycznym i organizacyjnym centrum tego nader twórczego kierunku naukowego w Polsce. [...] Jak dotąd żadna ze słowiańskich tradycji etnokulturowych nie doczekała się podobnego, syntetycznego opracowania” („Živa ja Starina” 1997, nr 4).

Przygotowanie nowego typu słownika wymagało przedyskutowania i rozwiązania licznych kwestii metodologicznych i teoretycznych. Forum, na którym toczyła się dyskusja, został rocznik „Etnolingwistyka” (od 1988). Od numeru 8. zmieniała się nieco problematyka pisma – przedmiotem zainteresowania stał się język we wszystkich jego odmianach i jego relacje z kulturą, człowiekiem i społeczeństwem. Publikowane artykuły i studia porównawcze ukazywały szeroki zasięg zjawisk językowo-kulturowych. Nowa seria nosiła podtytuł „Problemy Języka i Kultury”.

Rok 2011 przyniósł *Lubelskie* – czwartą część serii *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, wydawanej pod auspicjami Instytutu Sztuki PAN. Opracowany zbiorowo pod kierownictwem Profesora Jerzego Bartmińskiego przez lubelskich folklorystów, etnolingwistów i etnomuzykologów tom liczy sześć części: (I) *Pieśni i obrzędy doroczne*, (II) *Pieśni i obrzędy rodzinne*, (III) *Pieśni i teksty sytuacyjne*, (IV) *Pieśni powszechne*, (V) *Pieśni stanowe i zawodowe*, (VI) *Muzyka instrumentalna – instrumentarium – wykonawcy – repertuar*. Tom jest wynikiem przeszło 50-letnich prac zbierackich, prowadzonych przez lubelskich folklorystów. W tomie znalazły się teksty dawne (kolędy, pieśni weselne, ballady), jak i nowe (przyśpiewki, kolędy stanu wojennego, pieśni o papieżu). Jest to najobszerniejsza monografia poświęcona tradycyjnej kulturze naszego regionu.

Kierowany przez Profesora Bartmińskiego zespół etnolingwistyczny podjął współpracę z licznymi ośrodkami naukowymi i indywidualnymi badaczami z kraju i zagranicą: z Rosji, Ukrainy, Białorusi, Bułgarii, Niemiec, Austrii, Serbii, Czech, Słowacji, także z Anglii, Francji, USA. Szczególnie ważne stały się kontakty z etnolingwistami moskiewskimi z kręgu Nikity Iljicza Tołstoja i Swietłany Tołstojowej, którzy opracowali i wydali monumentalny słownik etnolingwistyczny *Slavjanskie drevnosti* (t. 1–5: 1995–2012).

Wyznaczone przez Profesora Bartmińskiego kierunki badań, wypracowana w toku lat metodologia badawcza, publikowane analizy nosiły charakterystyczny

rys, który mocno wyróżniał prace zespołu etnolingwistycznego. Nic zatem dziwnego, że językoznawcy, zwłaszcza z ośrodków zagranicznych, zaczęli mówić o „lubelskiej szkole etnolingwistycznej”. Po raz pierwszy formuła „lubelska szkoła etnolingwistyczna” została użyta przez Jörga Zinkena w roku 2004. Stosują ją liczni badacze opisujący dokonania zespołu, m.in.: Swietłana Tołstojowa, Henryk Duda, Lidia Nepop.

Od roku 2003 lubelskie prace etnolingwistyczne są prowadzone w ramach szerszej „sieci”, której centrum tworzą dwie komisje etnolingwistyczne: jedna krajowa w Komitecie Językoznawstwa PAN (obecnie Sekcja Etnolingwistyczna), druga – przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów oraz międzynarodowe konwersatorium EUROJOS. W ramach realizowanego przez ten zespół projektu „Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym”, stosując uzgodnioną metodologię i przyjmując wspólne założenia teoretyczne, opracowywane są paralelne opisy wybranych konceptów, takich jak: DOM, EUROPA, WOLNOŚĆ, PRACA, HONOR.

Innym przedsięwzięciem badawczym, w które zaangażował się kierowany przez Profesora Bartmińskiego zespół etnolingwistyczny, jest *Atlas etnolingwistyczny Połucha*. Ma on objąć tereny Białorusi, Ukrainy i Polski w granicach Euroregionu Bug.

W nurcie aksjologicznym mieści się m.in. *Polski słownik aksjologiczny*. Projekt słownika powstał jeszcze w latach 80. XX wieku. Jego celem jest odtworzenie na bazie językowej treści ideowych, które animowały polskie życie społeczne, kulturalne i polityczne ostatnich dwu stuleci, rekonstrukcja polskiego świata wartości. Opracowanie to ma objąć nazwy: wartości moralnych i estetycznych, postaw ogólnoludzkich, stanów i sytuacji społecznych, zachowań indywidualnych i zbiorowych, zbiorowości ludzkich, instytucji politycznych, społecznych i kulturowych, osób i rzeczy, które są nosicielami wartości itp. Dotychczas opublikowano tomy: *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne I*, (współred. M. Mazurkiewicz-Brzozowska, 1993), *Pojęcie ojczyzny w językach europejskich* (1993); *Język w kręgu wartości. Studia lingwistyczne* (2003) oraz raport z badań ankietowych *Język. Wartości. Polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych* (2006).

Zainteresowania Profesora i związanego z nim zespołu lubelskich etnolingwistów objęły również krąg problemów tekstologicznych i stylistycznych. W tym nurcie znalazły się: teoria tekstu, wzorce tekstów ustnych, deskryptorowa systematyka tekstów folkloru; zagadnienia systematyki gatunków potocznych i ludowych, odmiany i style języka (odmiana ustna, styl potoczny, interdialekt poetycki), stylizacja (archaizmy i dialektyzmy), gatunki tekstu (jak: kołędy, przepowiednie, sennik, zamówienie, bajka).

Sytuujące się w tym obszarze badawczym prace Jerzego Bartmińskiego integrują wiedzę filologiczną. Przyjęcie koncepcji tekstu jako makroznanu pozwoliło włączyć tekst do systemowego opisu języka. Znalazło to praktyczne zastosowanie w opracowanej przy Jego udziale nowej podstawie programowej dla przedmiotu „język polski” w edukacji szkolnej. Całościowy opis problematyki tekstologicznej znalazł się w podręczniku uniwersyteckim *Tekstologia* (2009) napisanym wspólnie ze Stanisławą Niebrzegowską-Bartmińską. W zaproponowanym ujęciu

tekstologia stała się nauką interdyscyplinarną, integrującą językoznawstwo i literaturoznawstwo.

Nie sposób w tym miejscu omówić całego dorobku Pana Profesora, ani nawet choćby wymienić wszystkich jego prac. Profesor Bartmiński jest bowiem autorem ponad 600 tekstów naukowych (książek, artykułów, recenzji, haseł słownikowych). O randze Jego badań w skali europejskiej świadczą wymownie wydane w wydawnictwach zagranicznych książki: po rosyjsku – *Jazykovej obraz mira: očerki po ètnolingvistike* (Moskwa 2005), po angielsku – *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics* (Londyn 2009) oraz po serbsku – *Jezik – slika – svet* (Belgrad 2011). Jego artykuły są znane w Polsce i za granicą, były tłumaczone – nie tylko na język rosyjski, angielski i serbski – też na francuski, niemiecki, czeski, ukraiński, białoruski i litewski.

Profesor Jerzy Bartmiński jest uznanym specjalistą, dlatego wielokrotnie występował w roli eksperta w panelach publicystycznych i naukowych, opiniował projekty naukowe, był recenzentem w ponad 30 przewodach doktorskich, 30 habilitacyjnych, w kilkunastu przewodach habilitacyjnych i profesorskich. Był promotorem dwóch doktoratów honorowych (Nikity I. Tolstoja i Anny Wierzbickiej). Pod jego kierunkiem powstało prawie 300 prac magisterskich oraz 23 doktorские. Opiniował dla MNiSW uprawnienia instytutów i wydziałów uniwersyteckich do przeprowadzania przewodów doktorskich i habilitacyjnych. Zasiadał i aktualnie zasiada w licznych komitetach naukowych i kolegiach redakcyjnych, m.in. jako przewodniczący Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów (powołanej w Lublanie w 2003). Jest członkiem Euroazjatyckiej Akademii Nauk w Mińsku (Białoruś), członkiem Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN (i Komisji Dydaktycznej tejże rady); Komitetu Językoznawstwa PAN (przewodniczącym Komisji Etnolingwistycznej KJ PAN, a następnie Sekcji Etnolingwistycznej tegoż Komitetu) i członkiem Komitetu Nauk Etnologicznych PAN. Jest przewodniczącym lubelskiego gremium Katholischer Akademischer Auslaender Dienst (KAAD). W roku 2008 został wybrany na członka korespondenta Polskiej Akademii Umiejętności, od 2014 roku jest jej członkiem czynnym. Przez trzy kadencje był też wybierany członkiem Komitetu Nauk o Literaturze i przewodniczył Komisji ds. Folklorystyki.

Dodajmy na koniec, że sprawował też różne funkcje administracyjne:

1990–1993 – prorektor UMCS ds. dydaktyki i wychowania

1992–2009 – kierownik Zakładu Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego UMCS

1997 – visiting professor w Slavisches Institut na Uniwersytecie w Lipsku

2000–2003 – dyrektor Instytutu Polonistyki Wyższej Szkoły Zawodowej w Przemysłu

2002 – profesor zwyczajny na Uniwersytecie Warszawskim

2009–2014 – profesor zwyczajny w Instytucie Sławistyki PAN

od 2010 – kierownik pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne” UMCS.